

L'ENQUESTA DE JEAN-JOSEPH SAROÏHANDY A RODA D'ISÀVENA L'ANY 1905

Óscar LATAS ALEGRE
Instituto de Estudios Altoaragoneses
Artur QUINTANA I FONT
Institut d'Estudis Catalans

*Llun, mol llun.
Per ixes batizaks ñ'ai unas pedras
mol punchegudas qu'escalabran los peus*
Frases de Roda

1. INTRODUCCIÓ

Creiem que, encara que ens hem ocupat de la figura i obra del lingüista Jean-Joseph Saroïhandy durant uns quants anys i estudis (Quintana 1982, 1987, 1999; Latas / Quintana 2004; Latas 2005a, Latas 2005b, 2009, 2013, 2020), encara és necessari continuar publicant alguns dels materials inèdits que va recopilar, tenint en compte llur utilitat per als estudis de filologia romànica. D'aqueixa manera, a la present col·laboració ens ocuparem de traure a la llum l'enquesta realitzada, fa més d'un segle, en un lloc de la Ribagorça de gran interès dialectològic, com és Roda d'Isàvena.

Aquests materials formen part i són fruit dels apunts de Saroïhandy durant les seues estades a l'Alt Aragó des de 1896 a 1913, i es troben dipositats a la Biblioteca de la Universitat Bordeaux Montaigne (Fonds Saroïhandy, Ms. 171-C), on els vam reproduir fa vint anys, i avui veuen la llum amb la transcripció corresponent en aquest estudi.

Sobre aquesta excursió dialectal a Roda en concret, sobre el seu objectiu, motivació i recorregut informà en una lletra enviada a mossèn Antoni M. Alcover des de Versalles el 24 de juliol del 1905 (Alcover 1905: 332-333):

De la comparació dels dialectes del Pirineu català y aragonés, resulta que la llengua catalana es a Espanya una llengua verdaderament autóctona [...] y penso ferho mes amplament en el llibre qu'ara escriuré sobre'ls Idiomes del Pirineu espanyol. [...]

A 1.er d'Agost, surto cap a Aragó. Hi entraré por Panticosa [...]. Durant dos mesos, recorreré a peu la Sierra de Guara, u'l Somontano de Huesca. En setembre penso ser a Roda, Campo, Aínsa, pero cuan? Axò, V. y yo no ho sabém.

Saroihandy va arribar a Roda procedent de la Pobla de Fantova, el diumenge 3 de setembre de 1905, i s'hi va quedar aqueix dia, el dilluns 4 i el dimarts 5 de setembre quan ja se'n va anar cap a Vallabriga. Anotà les dades de l'enquesta de Roda en el seu quadern de notes número E-XXI-(5) en un total de setze pàgines i posteriorment en va omplir 235 fitxes que es troben a la capsa 8, paquet E-XLV-(1)-Roda.

Sobre l'adscripció lingüística d'aquesta població ribagorçana, Saroihandy la considerarà, en principi, com a pertanyent al domini del català, tot i que més tard va matisar i considerarà que, encara que fos part d'aquest esmentat idioma, presentava també alguns trets aragonesos. Així, en dues lletres trameses a mossèn Antoni M. Alcover l'informà de les seues impressions sobre el parlar de la localitat. En la primera, enviada des de Versalles el 15 de juny de 1906, va dir que «a Roda, Vallabriga, las Paúles et à Benasque (je ne vous parle que des endroits où j'ai séjourné), on parle catalan».

En l'altra missiva datada a Benavarrí el 3 d'octubre de 1906 afirmà que «sont catalans dans la province de Huesca: Castanesa, Las Paúles de Castanesa, Roda, Lascuarre, Benabarre, Peralta de la Sal, San Estéban de Litera, Tamarite, Zaidín, Fraga» (Julià 2000: 96, 98).

Posteriorment, va participar amb una comunicació titulada «El català del Pirineu a la ralla d'Aragó» en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, celebrat a Barcelona l'octubre de 1906. Allí va retre compte de les seues enquestes i matisà l'afirmació i, així, a la seua classificació dialectal va publicar que «poblacions com Venasch, Roda, Calassanç y Añanuy que no's sab si deuen classificar catalanes o espanyoles. He dedicat el mes de setembre y part d'octubre a determinar la frontera entre les dues llengües» (Saroihandy 1908: 333). En aquest article va citar alguns trets particulars de Roda, de la mateixa manera que ho va fer al seu article «Le catalan occidental» (Saroihandy 1906).

D'igual manera, en un treball del 1917 sobre «El boque de Biterna en los fueros catalanes del Valle de Aneu» retia compte de la representació gràfica de la *s* sorda en els dialectes catalans com a *ç* o *c* (*ce*, *ci*) i escrigué que «por el contrario, no lo podríamos hacer en los pueblos aragoneses cuya lengua tiene aún carácter catalán muy marcado, pero donde ya existe la zeta castellana, como, por ejemplo, en San Esteban de Litera, Peralta de la Sal, Lascuarre, Roda» (Saroihandy 1917: 46).

Finalment, en les seues classes d'aragonès en el Collège de France de París, en 1920, afirmà que el parlar de Roda era un dialecte català, però de transició a l'aragonès: «Benasque, Roda, Calasanz, Azanuy (Intermedio)». Aquestes dades també li serviren per a impartir una conferència a l'École Pratique des Hautes Études de París, en concret de filologia romànica, el 1906 amb el títol «Les frontières dialectales de la Catalogne et de l'Aragon» (Latas 2020: 39, 49).

Com era habitual en el professor Saroihandy, el mètode d'enquesta consistí en l'observació participativa, ja que reflecteix bé la llengua quotidiana, si bé cercant que hi apareguessen els principals trets definitoris, i fins i tot, com es veu a l'enquesta, preguntant per alguna conjugació verbal particular o per determinats trets. Després, al seu despatx, extractava les dades anotades en els quaderns de camp, que eren sistematitzats en fitxes. Aquestes solia ordenar-les en tres blocs: trets principals de la localitat, lèxic i frases, de la mateixa manera que apareixien a les enquestes de Chuseu i Torres de lo Bispe (Quintana 1999).

Per al present estudi del parlar de Roda ens servim quasi exclusivament dels materials de Saroïhandy, plasmats tal com els hi va recollir el 1905, i per això respectem en la nostra transcripció l'ortografia dels manuscrits originals, tant de les dades dels quaderns, com la de les cèdules. És d'aquestes últimes d'on seguim l'ordre de transcripció per considerar que són els materials més elaborats. En l'annex els presentem en transcripció diplomàtica. Són 1.003 lexemes, que queden en 253 de diferents, un cop restats els comentaris de l'autor, els sovintejats articles, pronoms, formes verbals i altres repeticions freqüents.

La metallengua que fa servir Saroïhandy per als comentaris, és, majoritàriament, la castellana,¹ i ocasionalment l'aragonesa,² la catalana,³ la francesa⁴ i la llatina.⁵ No sempre és fàcil de distingir si els comentaris són en el parlar de Roda, en aragonès o en català, i en cas de dubte no considerem els mots com a propis del parlar de Roda⁶. Per a reproduir els materials del parlar de Roda l'autor se serví majoritàriament de l'alfabet del castellà, i quan les lletres d'aquest li eren insuficients, en prenia d'altres alfabetes —aragonès, català, francès, llatí, i de l'Associació Fonètica Internacional (AFI)—. Són les lletres: *ε, ĩ, ρ, ũ, w, ç, x*. En alguns casos comptats, tot i que amb l'alfabet castellà ja en tenia prou, feia servir algun cop el del català.⁷ En l'estudi dels parlars ribagorçans —i el de Roda n'és un—, l'autor, com més amunt hem indicat, estava especialment interessat en descriure la frontera lingüística entre l'aragonès i el català, i orientava les enquestes majoritàriament en aquest sentit. Però no només. Nosaltres el seguim, tot fent explícit el seu implícit establiment d'aqueixa frontera.

En les enquestes hi són tractats molts dels trets que caracteritzen el parlar de Roda enfront de l'aragonès i del català, amb inevitables llacunes, escasses en els aspectes fonètics i més freqüents en els morfosintàctics.

2. ESTUDI LINGÜÍSTIC

El parlar de Roda, situat en una àrea lateral, es caracteritza per ser molt conservador enfront de les àrees centrals, i al mateix temps per propiciar innovacions respecte als centres. És una situació que s'observa prou bé en el cas del català, però que és de més mal

1. Per exemple, Caltre (*cuébbano*); cebollera (*especie de grillo, bicho*); dichós (*de yuso*); ue diwen (*lo dicen*); Torrodans (*gorriones*); pruns (*toda clase*).

2. La enta (= *chenta*); chinón (= *llatón*); cancellas (*calcillas*).

3. Amb gaz (= *gats*); chumá (= *xumar*).

4. Per exemple, Cascabellicos (*petite prun*); zabadas (*savates*); cireras (*cerises?*); chumá ([fr.] *suinter*); peras reseradas (*séchies sus claie*).

5. Amb *i* (*et*).

6. Lo volvegón (= *palluç, solero*); que baf en ixe corral (*del vi*); hem fei la terciola (*las deu*).

7. *Mossénye, présichs* tant podem llegir-lo en ortografia castellana com en la catalana de l'època, quan *-ch* es llegia *-c*. La formació del plural fora prou diferent segons la lectura en el cas de *présichs*.

observar en el cas de l'aragonès, llengua amb un centre anorreat de fa segles,⁸ i d'altres d'actuals que no acaben de perfilar-s'hi del tot com a tals.⁹

2.1. FONÈTICA

2.1.1. Vocalisme tònic

Un del trets més característics del parlar de Roda és la presència de set vocals tòniques. Saroihandy hi recull alguns casos de *es* i *os* obertes,¹⁰ suficients, tanmateix, per a evidenciar-ne set. L'aragonès en té cinc, llevat de l'aragonès ribagorçà de transició al català, especialment el benasquès, que en té també set, com el català en general.

A Roda les *es* i *os* obertes romàniques es mantenen: *ben, dolén, que é aço, entengo, estengo, peça, pedra, pell, peus, terra / boga, bous, dorma, foc, fon, defora, La Poblla, pllova, pon, [ixa] porta, no se pot —nueve i pueblo* són castellanismes. Quan segueix iod, hi ha diftongació, que queda sotmesa a altres canvis: *avui, llun, nit*. L'aragonès diftonga sempre, i només en els parlars de transició al català, especialment en benasquès, hi ha casos de no diftongació. El català ho fa com a Roda.

2.1.2. Vocalisme àton

El parlar de Roda manté la *a* final davant *-n* i *-s*. Això es troba als plurals femenins del grup nominal, i a les segones i terceres persones del plural de la 1a conjugació. En aragonès passa el mateix, llevat del benasquès, parlar aragonès de transició al català, on aquesta *a* passa a *e*. En català, a excepció d'alguns territoris ponentins de la Ribagorça i la Llitera, passa a *e*.

Tenim a Roda, prou documentades en l'enquesta, pèrdua de la *o* i *e* finals, tant romàniques com llatines: *almari, dal, anit, aqueix, aram, baf, ben, tamé, bllat, cabaç, cánem, no ñ'hai cap, lo cap, carré, cavall, chanchull/chancull, (co)chinón, tochun, cllau m., cllau f., com a, conill, corral, cribell, demán, dichós, dolén, eixam, ells, feche, ferroll, flló, foc, fon, freix, fret, fum, gran, lloc, llum, llun, man, moçet, ahon, ordi, palluç, paret, pecetón, pel, pell, pillaret, poc, pon, profesión, prou, pudó, rahim, teixidó, tonel, tot, volvegón* i bastants hipocorístics: *Chanón, Monolón, Monón, Pedrón, Quinón*. Quan la pèrdua de la vocal àtona hauria provocat grups consonàntics finals inusuals en la llengua, com *-dr, -mn, -rr, -sc, -tr, -tg*, s'afegix en el parlar de Roda *-e* o *-i*, com en *vidre, home, termi, vimes, ferri, caltre, quatre, feche*, o hi ha assimilació de la *-n* en: *aram, eixam*. Observeu: *aqueix* al costat d'*ixe*. En bastants de casos Saroihandy només va recollir els mots en plural: *andás, arangons, arbazols, batiçaks, bous, campanals*,¹¹ *caragols, chicoç, ciudaç, colós, cordés, diç, gaç, garrabons, moixons, perillons, peus, peixos, présichs, pruns, vimes, ço* que suposa també

8. Segons A. Conte *et al.*, Saragossa s'hauria castellanitzat pels volts del 1600 (Conte et alii 1977: 38-41, 49), encara que, segons J. M. Enguita (2004), ja havia començat a finals del segle xv.

9. Vegeu en aquest sentit els recents esforços per fomentar l'aragonès parlat a Osca ciutat.

10. De *e* oberta: *ben, dorma ben, Que guito é, que hora é?, qué é aço?, é mol dolén, tamé, tamé tixe, Ves ye!* De *o* oberta: *dóna, las dónas, vól beure*.

11. Jean-Joseph Saroihandy el recull en el mot compost *campanals del teixidó*.

singulars amb pèrdua de la vocal àtona final, tal com mostren els exemples de singular i plural d'un mateix mot que l'autor recull: *cabaç/cabaç, flló/fllós, man/mans, moçet/moçetç, volvegón/volegóns*. En els participis de passat —*anao/anau, apuntau, bebiu, comiu, crediu, plloviu, trencao*...— i en mots que s'hi han assimilats —*cludiau, llenao*— a Roda es perd la *-o*, si bé s'hi manté en participis de passat irregulars —*dito, escrito, feito, visto*. El parlar presenta uns quants casos més de manteniment de *-o* i *-e*: *andalojio, ayere, cascabellicos, cocho, domingo, femero, guerxo, guito, maitino, macho, molto/mol*,¹² *nueve, parte, pueblo, somero, tanto, uno*, que si bé alguns són castellanismes evidents —*andalojio, cascabellicos, domingo, macho, nueve, pueblo*— o possibles —*parte, tanto, uno*—, mentre que *guerxo* és italianisme, la resta són possiblement autòctons. De tots aquests casos només de *somero* se'n recull el plural, amb pèrdua de l'àtona final, *somers*, ço que suposa un plural *femers* per a *femero* i *maitins* per a *maitino*. En aragonès hi ha manteniment en general, amb bastants casos de pèrdua, i més encara en els parlars orientals, sobretot en els de transició al català (benasquès i altres). La pèrdua és general en català.

La pèrdua de les vocals àtones finals es manifesta també en la quarta persona dels verbs: *anemón, credem, estam, redin*; i en la cinquena: *anaç-ye, baixaç-ye, credeç, qué fet avuï, hi heç anau, podeç, portaç-ue, rediç, voleç/volet*. En aragonès la pèrdua és general en la cinquena persona, mentre que, en la quarta, només en els parlars orientals. En català la pèrdua és general en ambdós casos.

2.1.3. Consonantisme

L'enquesta d'en Saroïhandy dona tres exemples de la velar fricativa sorda, que l'autor transcriu amb la grafia *j* presa del castellà: *andalojio, andalojeada i calajón*. L'autor no registra cap cas de quequeig. Tant l'aragonès com el català d'Espanya i Andorra tenen molts exemples d'aquest so perifèric.

2.1.4. L'apitxat

En el parlar de Roda hi ha apitxat pur,¹³ i així *z* esdevé *s*: *dz* ho fa a *ç*: *batçacs* i *dj* a *tx*: *alforcha, chaure, çhita-se, dichós, chovenalla, chugá, chumeá, tochun, feche*. L'autor no és gaire conseqüent en les grafies, ni cal que ho siga tampoc: *casa* al costat de *passar*. En aragonès l'apitxat és general. En català es troba a gran part de la Ribagorça, a la Llitera i a alguns punts més occidentals del Matarranya, així com a moltes zones del català meridional, mentre que a la resta del domini no n'hi ha. Si fem cabal de la geolingüística, caldria atribuir les innovacions per l'apitxat a castellanisme.¹⁴

2.1.5. En posició inicial

En el parlar de Roda la *F-* es manté —*feita, farrolla, ferri, feixa, femero*...—, i també en els arabismes —*afalagá, alforja*. Tant l'aragonès com el català mantenen la *f* inicial.

12. Només a la proclisi apareix *mol*: *mol gran*.

13. Sobre aquest concepte veg. Quintana (2012: 197, 6).

14. Hi ha apitxat a quasi tot el domini castellà amb comptades excepcions en algunes localitats frontereres amb el català meridional no apitxat. I trobem també apitxat en tot l'aragonès, l'asturià i quasi tot el domini del galleg.

La *l-* hi passa a *ll-*: *llana, llaurá, lloça, llum, llun*. En aragonès el canvi només es troba en el parlars ribagorçans, mentre que en català és general.

2.1.6. Intervocàliques

Roda sonoritza les oclusives sordes llatines: *cibada, esteserada*. Això passa també en aragonès, però s'hi mantenen sordes una mica de pertot i especialment al triangle, incloent-les, de Pandicosa-Fiscal-Bielsa. En català sonoritzen sempre.

La *-b-*, per síncope de la vocal següent, passa a *-u-* en el parlar de Roda: *llaurá*. En aragonès es manté, llevat de parlars de transició al català, on passa a *-u*. En català ho fan com a Roda.

2.1.7. Agrupades

Els grups *bl, cl, fl* i *pl* palatalitzen la *l*: *bllat, blledas, La Poblla, ceclla, lo clau, las cllaus, flló, plleta, pllova; pueblo* és castellanisme. En aragonès només hi ha palatalització a la Ribagorça, i en català, només a la Ribagorça, la Llitera i el Baix Cinca, tret de Mequinensa.

Els grups *-ci-*, *-q(u)i-*, *-ti-*, i *c-* seguida de *e* o *i*, en el parlar de Roda, passen a interdental fricativa sorda, que l'autor transcriu per *c* o *ç* i *z* en alguna ocasió: *ací, açò, arbazols, batiçaks, cabaç, cancellas, ço, estenaças, Francia, lloça, merecinas, moçet, palluç, peceta, peçetón, zabadas*. Així com també moltes formes de plural dels substantius —*cabaç, chicoç, ciudaç, diç, gaç, moçeç*— i de la cinquena persona dels verbs —*anaç, arrimeç, credeç, podeç, rediç, eç, voleç/volet*. Hi ha alguns casos de pèrdua del grup: *ragoná, rahim*. L'aragonès té la interdental fricativa sorda en tots els casos, a excepció del benasquès, que té *s*, tret de la cinquena persona del plural, que té *-ts* i *-t* a l'imperatiu. En català hi ha *-s*, llevat d'alguns punts fronterers amb l'aragonès a la Ribagorça, la Llitera i el Matarranya, i *-u* en la cinquena persona dels verbs.¹⁵ Els casos de pèrdua o pas a *-u* hi són generals.

El grup *-CT-* hi passa a *-it-*: *chitá, dito, feita/fei, nit*. En aragonès hi ha el mateix canvi. En català *-t-* predomina de molt sobre *-it-*.

A Roda els grups *-C'L-* i *-LY-* passen a *-ll-*: *abellas, conill, farrolla, ferroll, navalla, orellas, palla, palluç*. L'aragonès i el català fan el mateix.

El grup *-TY-* hi passa a *-i-*: *va puyá, puyaba*. L'aragonès té el mateix canvi. En català palatalitza: *pujava*, tret del català ribagorçà, del pallarès i del maellà.

El nexa *-(U)LT-* es conserva com a tal en el parlar de Roda: *escultá, molto* i *mol* en la proclisi: *Un femero mol gran*. En aragonès passa a *-it-*, si bé es manté en els parlars orientals de transició. En català és manté com a Roda.

A Roda *-ND-* passa a *-n-*: *anaç, ancén, brená, en/ne, faiena, ta on vas?/dahon vins?, redona, treballán*. En aragonès es conserva *-ND-* en els parlars occidentals i passa a *-n-* en els parlars orientals. En català és com a Roda.

-NI- palatalitza com en aragonès i en català: *mossénye*.

Els grups de nasal o líquida més oclusiva sorda es mantenen com a tals a Roda: *trencau*. En aragonès passa el mateix, si bé es troba sonorització de l'oclusiva una mica de pertot i amb més freqüència al centre-nord. En català el grup es manté sempre.

15. Hi ha alguns pocs casos de *-ts*, *-s* i *-t* a l'imperatiu.

Els grups -sci-, -ssi-, -ps-, -x- passen a -ix-: *aqueixes, baixá, caixa, coneixe, eixam, feixa, ixafegá, ixolomá, moixons, peixos, reixa, teixidó, tixe*. L'aragonès i el català evolucionen de la mateixa manera, o sense iodització, segons els territoris: *caxa/caixa*.

2.1.8. En posició final romànica

-ll s'hi manté com a tal a *cascabell(icos)* i *cribell*, mentre que a *tonel* passa a -l. En aragonès, a excepció dels parlars de transició al català, trobem -l. En català, -ll.

-n es manté en el parlar de Roda: *demán, ben* però *bé/tamé, chinón, man, peçetón, profesión, volvegón* i els nombrosos hipocorístics ja esmentats del tipus *Chanón*. En aragonès es manté, mentre que en català es perd en el singular: *má/mans*.

La -r es perd a Roda: *brená, carré, chugá, chitá, comé, coneixe, di, enrabiá, escultá, fe, ixafegá, ixolomá, llaurá, mossénye, pudó, ragoná, tallá*; també davant dels pronoms àtons: *no fe-we, tallá-te*. Els estàndards aragonès i català mantenen la -r, si bé l'aragonès la perd en els parlars orientals i en ansotà, i el català només la manté en gran part del meridional, i en bastants territoris quan seguix pronom àton: *no fer-ho, tallar-te*.

En el parlar de Roda -b/v, -c, -d passen a -u: *cllau, diwen, prou, peus, bous*, [ell] *creu*, [ell] *veu*, [ell] *cau*, [ell] *riu*, [ell] *beu*. L'aragonès fa el canvi de -b/v a -u, mentre que en els parlars de transició al català s'observen casos de vocalització de -d i -c. En català el pas a -u és general. En relació amb l'aragonès, per a aquest pas de -d a -u vegeu més endavant en parlar dels participis.

2.2. MORFOSINTAXI

2.2.1. Nominatiu

El parlar de Roda mostra a l'enquesta dos exemples de nominatiu conservat: *mossénye* i *res*. Tant l'aragonès com el català en tenen alguns més.

2.2.2. Article

L'article a Roda és *lo, la, los, las*: *lo cavall, la boga, los peus, las trumfas*. Saroïhandy registra les formes *el* i *l* quan el precedeix vocal: *la boga el termi, baixaba el dia, porta'l cabaç*. El mateix passa en aragonès i català. Ambdues llengües tenen també altres formes per a l'article, com és sabut.

2.2.3. Plural del grup nominal

En els plurals del grup nominal de mots acabats en -x trobem en un cas -es (*aqueixes*), i en un altre, -os (*peixos*). El primer cas és general en aragonès, mentre que el segon ho és en català actual. En el passat el català tenia la mateixa forma per a aquests plurals que l'aragonès.

2.2.4. Pronoms personals tòpics

L'autor aplega: *yo, tu, ell, natres, vates, ells*. En aragonès *natres* i *vates*, així com *ell/ells* se senten a alguns punts de la zona de transició al català; altrament predomina *nusatros/vusatros, el/els*. En català es troben a molts indrets les mateixes formes que a

Roda. S'observa que en català *natres* i *vatres* no tenen variació de gènere, mentre que en aragonès sí, tret d'alguns parlars de la zona de transició al català.

2.2.5. *Pronoms àtons personals, adverbials i neutre no locatiu*

Les formes plenes de Roda són: *me, te, lo/la* a l'acusatiu, *le* al datiu, *se, mos, tos, los/las* a l'acusatiu, *los* al datiu, *se, ne, he/hi/ye, hu/hue/we*. Les tres primeres persones, la cinquena i l'adverbial locatiu poden apostrofar-se si segueixen o precedeixen vocal: *ixo que's veu astí, no s'hi pot brenca*. Saroïhandy presenta bastants de casos de dues combinacions d'aqueixs pronoms *-le we anao a di, no s'hi pot brenca*, —i alguns clús-*ters: no ñ'hai cap, ñ'hai un femer, anemón enta casa*. Observem el partitiu: *no'n teniba de ganas*. És com en aragonès, si bé en aqueixa llengua manca *hu/hue/we*, que només es manifesta en parlars de transició al català. En català les formes són les mateixes que a Roda.

2.2.6. *Pronoms demostratius*

El parlar de Roda té tres graus en els demostratius, que l'autor va recollir per als adverbis *ací, astí, allà*,¹⁶ mentre que per als pronoms personals només en va recollir dos: *ixe, ixa, ixes, ixas* i *aqueix, aqueixa, aqueixes, aqueixas*, i per al neutre *ixo, ço*¹⁷/*aço*. En aragonès i en català hi ha també tres graus, però, mentre que en aragonès això és general, en català quasi només és present en gran part del català d'Aragó i en bastants zones del meridional. La resta del domini només en té dos.

2.2.7. *Pronoms indefinits*

Observem: *brenca —no s'hi pot brenca—* és general en aragonès, mentre que en català no se sent gaire, llevat de la Ribagorça; *cap —no ñ'hai cap—* que en aragonès només se sent en parlars de transició al català, mentre que en català és general; *mica —ha plloviu una mica—* és general tant en aragonès com en català, i així mateix *prou*.

2.2.8. *Pronoms relatiu, interrogatiu i exclamatiu*

Observem: *que fret feba, qué baf en ixe corral, qué hora e?*, que es poden sentir tant en aragonès com en català, però en aquesta llengua també hi ha *quin*. L'autor dona un exemple del *que* expletiu: *Que n'has dito res*, força usat tant en aragonès com en català.

2.2.9. *Preposicions*

De preposicions destaquem *con*; *de* pot desaparèixer: *la boga el termi; dichós; enta: enta ací, fes-te ent'allá*. És com en aragonès, tret de *damb* per a *con* en benasquès. En català *con* només se sent a alguns punts de la Ribagorça, altrament es diu *amb/en; dijós* hi havia estat molt viu en l'edat mitjana, si bé actualment es manté quasi només per la Ribagorça i zones pirinenques orientals; *enta*¹⁸ hi és propi d'una llenca a l'extrem occidental que va de Boí al Matarranya, però en general es fan servir mots com *cap a, vers, devers*.

16. Saroïhandy en un sol exemple recull també *aquí*, possiblement per castellanisme o per error.

17. Aquest només en el sentit de 'les terres de'; *ço de Noguero*.

18. Aquest mot té a Roda també un altre significat que l'autor defineix amb el mot aragonès *chenta*.

Hasta podria ser castellanisme en aragonès, desplaçant el genuí *dica*, i ho és en català al costat de *fins/fins a*.

2.2.10. Adverbis

D'entre els que en dona Saroïhandy, remarquem: *on/ahon*, que en aragonès és també així en els parlars orientals, i *ande* en el occidentals, mentre que en català *on* és general; *com a* —*com a vates*— és forma molt estesa en aragonès i en català, al costat, respectivament, de *como* i *com* —en aragonès *com/com a* se sent en parlars de transició al català.

La negació amb valor afirmatiu —*Cudiau con no tallá-te*— és general en aragonès i en català.

2.2.11. Verbs

A Roda les desinències personals en els verbs dits regulars per a l'indicatiu són: *-o*, *-s*, *-morfema Ø*, *-m*, *-ç*, *-n*, que tret de la quarta són les mateixes que en aragonès general, si bé en els parlars aragonesos orientals la quarta és *-m/-n*, i en benasquès, parlar aragonès de transició al català, hi ha a la cinquena *-ts*. El català divergeix del parlar de Roda en la cinquena persona, que és *-u*, tot i que té alguns casos de *-ts/-s*. En català la *-o* de la primera persona és d'aparició tardana, i en el passat era morfema *Ø*, que és manté en força casos i és general en els parlars illencs, mentre que en aragonès aquest morfema *-o* és *ab origine*.

L'imperfet d'indicatiu presenta sempre el morfema temporal *-b-*: *estaba, feba, teniba*. En aragonès passa el mateix, mentre que en català només manté *-b-* a la primera conjugació, i presenta *-í-* a les altres, tret del ribagorçà i del pallarès, que mantenen la *-b-*.

El passat és perifràstic en el parlar de Roda: *va baixá, va escriure, va puyá, va sentí, va 'stá, va vindre*. En aragonès el perifràstic és present en els parlars orientals, mentre que en la resta només se sent el simple, i en l'estàndard conviuen ambdues variants. En català el perifràstic s'ha generalitzat gairebé arreu, si bé el passat simple es manté en algunes zones, i en l'estàndard s'usen tant el simple com el perifràstic.

El participi té a Roda el clúster modal i de gènere *-u/o-* per al masculí —*apuntau, credu, anao*—, al qual alguns substantius s'hi han assimilats —*cudiau, llenao*—, mentre que per al femení té *-ada*. L'aragonès té majoritàriament aquestes formes, però també es troba *ato/-ata* una mica per tot arreu, i més que més al triangle Sallén-Fiscal-Bielsa. En català es manté la sonora que ensordeix en el masculí.

El gerundi hi té el morfema *-n-*: *treballán*, com en català i en els parlars aragonesos de transició a aqueixa llengua, mentre que l'aragonès general té *-ando*.

L'autor recull uns quants exemples de l'ús causatiu de *fer* —*no'm faiga riure tanto, fe-te enta ací, no me fagas enrabiá*— i com a verb vicari —*fe la terciola, fa una pudó, que fret feba*,— tan usuals en aragonès i en català.

2.3. SOCIOLINGÜÍSTICA

Les cèdules de l'enquesta a Roda de Saroïhandy no contenen dades de caràcter explícitament sociolingüístic. On sí que l'autor ens en dona és a la comunicació «El català del

Pirineu a la ralla d'Aragó», presentada al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, celebrat a Barcelona el 1906, on escriu (Saroïhandy 1908: 333):

Allí [a Santisteve y Tamarit de Llitera, Peralta de la Sal, Benabarre, Lascuarre, Espés, Les Paúls de Castanesa y Castanesa] la gent s'avergonya de parlar el seu dialecte. Es molt lleig, molt fiero, com diuen ells, y tots se van al castellà que declaren ser la millor de les llengües.

És una actitud que es retroba tant en aragonès com en català.

3. CONCLUSIONS SOBRE L'ADSCRIPCIÓ DEL PARLAR DE RODA

L'adscripció del parlar de Roda, i altres parlars de frontera, a l'aragonès o al català era el propòsit primer de Saroïhandy en enquestar-hi, i així veiem com recollia amb prou d'interés aquells trets que ell considerava decisius per a aqueixa adscripció, com els molts casos d'interdental fricativa sorda, apitxat, *-u* procedent de *-d*, o pèrdua de *-o* i *-e*, entre altres, que va esmentar al Congrés del 1906 citat més amunt (Saroïhandy 1908: 331-333).

Si bé al principi declarava, com hem dit en encetar aquest article, que el parlar de Roda pertanyia al domini català, més endavant va precisar que, encara que fos part del català, posseïa també trets aragonesos —de transició, en diríem ara—. Com ho veuria cinquanta anys més tard Joan Coromines (Coromines 1959) i Günther Haensch ho reblaria el 1982 (Haensch, 1982), i com ho explicita amb detall el present estudi.

ANNEX

RODA

[1. TRETOS PRINCIPALS DE LA LOCALITAT]

chinón, volvegón, Monón, Quinón, Chanón, Pedrón, demán, ben, la man, una profesión, peçeton, Manolón

peçeta / zabadas, cançillas, aço, açi, França, mereçinas, estenaças, palluç, lloça / chicoç, gaç, diç, ciudaç, moçeç

plleta, pllovíu / La Poblla, bllat, blledas / la cllau, los cllaus / ceclla / flló feita

alforcha / chugá, chovenalla, chitá-se, chaure / dichós, feche / chumeá (=xumar)

paret, moçet

caixa, reixa, peixos, teixidó, feixa / calajera

navalla, conill, abellas, orellas, palla

terra, perdra, pell / porta, pon (fon)

rahim, ragoná
 foc, lloc, tot, allá dal, cavall, fret
 home, llum, eixam, aram, vime
 lo ferri, el termi
 brená, redona
 gran (*grande*), ancen (*encende*)
 avüí (*hoy*)
 ordi, almari
 vindre, p(r)rendre
 tallá-te, chitá-se
 lo foc, lo llenao, lo cavall, lo somero, lo cabaz, lo pon, lo cap, lo tonel
 chicoz (= *chicots*), los gaz (= *gats*), los diz de la man, ciudaç, moçeç
 los bous, los peus
 los torrodans, los perillons / las mans / los caragols/ los cordés, los somés/ las fillós, los colós /
 peixos, vimes
 en ço de Noguero
 aqueix, (aqueixes)
 ixe corral, ixa paret, ixo, ixes batiçacs
 natres, (vatres)
 mos, tos
 con ell, con yo
 estengo, tingo, conego, faigo, m'en rigo, crego
 portaç-we, anaç-ye, baixaç-ye / ves / que voleç, no tos arrimeç, podeç
 escrito, visto, dito, feito [fei] / dao, anao, lo llenao, apuntau, trencao, cudiau!, anau / plloviu,
 bebiu, crediu
 n'he fei molto / bona fayena has fei
 yo me'u cregó, tu te'u creus, ell se'u creu, natres mos üe credem, vatres tos üe credeç, ells se'n
 u créwen /veu, cau
 m'en rigo, t'en rius, s'en riu, mo'n redin, to'n rediç, se'n riwen
 se beüen (bewen), diüen (diwen), veüen
 [En] La Poblla – que volet pendre, volet comé (= voleu), que fet avuí (=feu).
 feba, eba / teniba
 escriure, caure, riure, beure
 tins, vins
 coneixes, tixe
 aço (*ç = zeta*). Eso.
 açi (*ç = zeta cast.*) Aquí.
 hasta deman.
 dorma ben
 lo cavall i lo somero
 pórtal cabaç
 que voleç pendre
 bona fayena has fei!
 ayere, le ü va escriure
 no tos arrimeç astí que podeç caure
 ha pllovíu bona mica
 hem fei la terciola

ya' u (ue) tingo apuntau
 vøl beure? Ya he bebíu prou
 no'm faga ríure tanto
 n'e fei molto (moltas)
 no he visto home mes chancull
 que n'has dito res
 ha'nao enta Francia
 ha comiu tochun (tochunin)
 ahon vas? A ço de Noguero
 ahon estabas avui? En ço de Noguero
 beu molto
 ixè vidre está trencao
 cudiau con no tallá-te
 ya son ciudaç
 el conego; tu no'l coneixes
 ue véwen (üe beuen) lo que faigo ara
 se'u ha crediu
 ves ye!
 hi eç anau vates?
 Que voleç p(r)endre, chicoç
 llun, mol llun

[2. LÈXIC]

abellas. Un eixam de abellas.

anaç. Anaç ye (baixaç ye).

almari.

ancen. Fa una pudó qu'ancen.

andás. Los andás de la plleta.

arangons (?).

arbañil.

arbazols. (Crespillos, bollos).

astí.

ayere.

baf. Qué baf en ixè corral (= del vi).

baixá.

batiçaks. Per ixes batiçaks de pedras.

boga. La boga el termi.

borrida (= torta).

cabaç. Lo cabaç.

caltre. Una caltre de mimbres para palla (cuébanu). [Dibuix].

campanals. Los campanals de teixidó.

cancillas. (=calcillas).

cánem.

caragols.

carré. Lo carré.

cascabellicos. (*petite prun*).
cebollera. (especie de grillo, bicho).
cecla. Una cecla.
cibada.
cireras. (cerises?)
cllau. La cllau.
cocho de atura.
com. Com a nates (vates).
correu.
cribell.
cuatre.
chanchull. No he visto home mes chanchull.
Chanón. = (Sebas)tianón.
chaure.
chinón (= llatón). Co(chinón).
chitá-se.
chovenalla. La chovenalla.
chumea. Chumea lo tonel. ([fr.] *suinter*).
defora. A hon vas? –A defora.
dichós. (*de yuso*).
doná. Dile que te done la cllau.
dõnas. Las dõnas.
enta. La enta (= chenta). En Lascuarre, Benabarre.
enta. Enta Francia.
escultá.
estenaças. Las estenaças.
farrolla. La farrolla (= *badil*).
fayena.
feira. Feira de teixidó.
ferroll. (*cerralla*).
freix.
garrabons. (*gabarrera*).
ixafegá.
ixolomá.
llaurá.
llum. Llun, mol llun.
merecinas.
mica. Ha pllovíu bona mica (mira?).
moixons.
Monón. (= Ramonón).
mossénye.
olorá.
palluç. Lo palluç.
parte. Dos horas!, de que parte!
peaina. Una peaina (para profesión).
peça. Una peça feita de cânem.
Pedron. (Manolón).

peçeta. Una peçeta (un peçetón).
pel. Un pel.
pell. La pell.
pendre. prendre?
perillons. Peras reseradas.
pillaret. Un pillaret.
portá. Pórta-me la gorra. Pórta'l cabaç.
présichs.
pedras. Pedras punchegudas.
pruns. (*toda classe*).
puyá.
Quinón (= Joaquinón).
rabosa. La rabosa.
reixa.
res. Que n'has dito res.
reseradas. Peras reseradas (*séchies sus claie*).
Sarradui.
tachá. Los cllaus pa tachá en una porta.
tamε. ben.
tochun. Ha comíu tochun (*a penas*); tochumín.
terçiola. Hem fei la terçiola. (*las deu*).
torrodans. Los torrodans (*gorriones*).
trumfas.
vidre. Ixe vidre está trencao.
volvegón. Lo volvegón (= palluç; *solero*).
zabadas. (= *savates*).

[3. FRASES]

un andalojio ha passao; alguna andalojeada
 cudiau
 domingo
 un femero
 guito. Que guito ε ixe macho (mossegue)
 i = et / lo cavall i lo somero
 lo llenao
 domingo pel maitino
 molto
 a las nueve
 por aqueix pueblo
 lo somero
 tanto
 uno d'aqueixes
 qué hora ε? Las quatre
 ixo que's veu astí dal, será fum
 no s'hi pot caminá brencia

uno d'aqueixes eba
afalága-los ben
antes de ayere, va baixá Manolón
traiga la lloça
ixe moçet que va vindre anit a casa
fes-te ent'açi (fes-te ent'allá)
que ε aço
vin'açi
no'n teniba de ganas
baixaba el día que puyaba
no se va sentí res
que se cau ixa paret
fa una pudó qu'ancen
se'u creu tot
que fret feba!
no vol vin(d)re?
dos horas, de que parte!
la boga el termi
tame tixe la llana
que guito ε ixe macho (mossegue)
cuantas ne tins
d'ahon vins? - de defora
no me fagas enrabiá
no ñ'ai cap
ε mol dolen
coma natres
allá dal
anemón enta casa
no ye estaba
ñe véwen = lo ven; ue diwen = lo dicen
portaç-we
no fé-we; no dí-we
pa minchá-we; pa vendé-we
ara we entengo
que ya le we dao
le we anao a dí
ya le weba scritto

*

Astí dal ñ'ai un femero mol gran, que fa una pudó qu'ancen.
Per ixes batizaks ñ'ai unas pedras mol punchegudas qu'escalabran los peus.
Cuan pllova.
Estam treballán de teixidó.
Está guercho.
Aqueix que está aquí.
Va puyá de Graus a la nueve y no se va sentí res.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni M. (1905): «Una carta de Mr. Saroihandy», *Bolletí del Diccionari de la llengua catalana*, tom. II, agost-setembre de 1905, 12, p. 332-334.
- CONTE, Ànchel, et al. (1977): *El aragonés. Identidad y problemática de una lengua*. Zaragoza: Librería General.
- COROMINES, Joan (1959): «Els Noms dels municipis de la Catalunya Aragonesa», *Revue de Linguistique Romane*, XXIII, p. 35-63, p. 304-338.
- ENGUITA, José María (2004): «La castellanización de Aragón a través de un documento zaragozano de finales del siglo XV», dins *Jornadas sobre la variación lingüística en Aragón a través de los textos*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, p. 71-98.
- HAENSCH, Günther (1982): «Fronteras político-administrativas y fronteras lingüísticas: El caso de la Ribagorza catalanohablante», *Archivo de Filología Aragonesa*, 30-31, p. 7-22.
- JULIÀ, Joan (2000): *L'inici de la lingüística catalana. Bernhard Schädler, Mn. Antoni M. Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans. Una aproximació epistolar, 1904-1925*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- LATAS, Óscar (2005a): «Os bocables recullitos por J. Saroihandy en Zanui», *Rolde*, 114, p. 44-49.
- LATAS, Óscar (ed.) (2005b): Jean-Joseph Saroihandy. *Misión lingüística en el Alto Aragón*. Zaragoza: Xordica / Prensas de la Universidad de Zaragoza.
- LATAS, Óscar (ed.) (2009): Jean-Joseph Saroihandy. *Informes sobre el aragonés y el catalán de Aragón (1898-1916)*. Zaragoza: Aladrada ediciones / Prensas de la Universidad de Zaragoza.
- LATAS, Óscar (2013): «Los inicios de la dialectología aragonesa: la relación epistolar entre Joaquín Costa y Jean-Joseph Saroihandy», *Anales de la Fundación Joaquín Costa*, 27, p. 265-280.
- LATAS, Óscar (2020): *Precursores en la enseñanza superior de la lengua aragonesa. Apuntes para su centenario*. Zaragoza: Aladrada ediciones.
- LATAS, Óscar / QUINTANA, Artur (2004): «A contrebuzión de Jean-Joseph Saroihandy á ro conoximiento de l'aragonés», dins *III Trobada d'estudios e rechiras arredol d'a luenga aragonesa e a suya literatura (Uesca-Alquezra, 17-20 d'otubre de 2001)*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses / Consello d'a Fabla Aragonesa, p. 149-164.
- QUINTANA, Artur (1982): «Jean-Joseph Saroihandy», XI, *Gran Enciclopedia Aragonesa*. Zaragoza: Unali.
- QUINTANA, Artur (1987): «El fons Joseph Saroihandy de la biblioteca interuniversitaria de Bordeus», *Rolde*, 41-43, p. 69-70.
- QUINTANA, Artur (1999): «A encuesta de Jean-Joseph Saroihandy en Chuseu y Torres de lo Bispè en 1906», *Luenga & fablas*, 3, p. 9-26.
- QUINTANA, Artur (2012): *El català de la Codonyera (Terol, Aragó)*. Zaragoza: Gara d'Edicions / Institución Fernando el Católico / Prensas Universitarias de Zaragoza.

- RAFEL, Joaquim (1980): «Sobre el benasquès», *Actes del Cinquè colloqui Internacional de Llengua i Literatures Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 587-618.
- SAROÏHANDY, Jean-Joseph (1906): «Le catalan occidental», *Bulletin Hispanique*, VIII, p. 396-398.
- SAROÏHANDY, Jean-Joseph (1908): «El català del Pirineu a la ralla d'Aragó», *Primer Congrés Internacional de la llengua catalana. Barcelona 1906*. Barcelona: Joaquim Horta, 1908, p. 331-334.
- SAROÏHANDY, Jean-Joseph (1917): «El boque de Biterna en los fueros catalanes del Valle de Aneu», *Revista de Filología Española*, IV, p. 26-49.
- VENY, Joan (1985): *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopedia Catalana.